

İŞÇİLİKTE “GİRİŞİMCİLİĞE” TÜRKİYELİ¹ GÖÇMENLER: PARİS ÖRNEĞİ

Hasan GÜLER*

ORCID: 0000-0002-5452-071X

Öz

Bu çalışma yaklaşık 60 yıldır Batı Avrupa’da ikili işgücü anlaşmaları ile yaşamaya başlayan Türkiyeli göçmen emeğinin dönüşümünü konu olmaktadır. Özellikle Almanya ile karşılaştırıldığında yarı-nitelikli Türkiyeli göçmen emeğinin mekânı olan Fransa üzerinden bu emeğin dönüşümü incelenmiştir. İlk başlarda sanayi, inşaat ve kamusal bakım işleri ile ücretli olarak başlayan bu süreç daha sonraki yıllarda küçük işletmeler kurma sayesinde girişimciliğe dönüşmüştür. Nitel araştırmaya dayanan bulgular sayesinde bu dönüşümün nasıl olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Makalenin İlk kısmında, “etnik-girişimcilik” kavramı ile göçmen emeğinin kendi hesabına çalışma pratikleri konu alınmıştır. İkinci kısımda, Türkiyeli göçmenlerin Fransa’ya yaptıkları göçün tarihsel arka planı sunulmuştur. Son olarak, Paris’te “Küçük Türkiye” olarak bilinen mahalle aracılığı ile Türkiyeli göçmenlerin “esnaflık” deneyimine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etnik-Girişimcilik Göçmen, Paris, Emek

Turkish Immigrants From Labor To “Entrepreneur”: The Case Of Paris

Abstract

This study focuses on the transformation of Turkish immigrant labor of that began to work in Western Europe about 60 years ago with bilateral workforce agreements. We examined the transformation of this labor through

¹ Bu tabirin kullanılmasının nedeni 1965 yılından sonra Türkiye’den Fransa’ya gelen göçmen grupların homojen olmayan bir nüfus kompozisyonuna sahip olmasından dolayıdır. Etnik ve dini çeşitliliği hesaba katarak Türkiyeli tabirini kullanmanın terminolojik olarak daha doğru olacağı düşünülmüştür. Bu çeşitliliğin altını çizmek bir bakıma gelenlerin farklı deneyimlerine odaklanmada anlamlı olacaktır. Makalenin sınırları düşünüldüğünde, bu çalışmada etnik ve dini (mezhepsel) farklılıklar paranteze alınarak, göçmenlerin (genelde erkek özne deneyimi) işçilikten girişimciliğe geçiş süreçlerine odaklanılmıştır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, hasan.guler@usak.edu.tr,

the case of France which is the space of a little-qualified Turkish immigrant labor especially compared with Germany. The process which began with wageworkers in industry, construction and public maintenance workers transformed into a kind of entrepreneurship at the level of founding small scale businesses. This transformation is tried to be explained by the findings based on qualitative research. In the first part of the article, we analyzed the practices of "ethnic job" and self-employment work. In the second part, we talked about the historical background of Turkish immigration to France. In the third chapter, through the suburb known as "the little Turkey" in Paris we focused on the "shopkeeping" experiences of Turkish immigrants.

Keywords: Ethnic-entrepreneur, Migrant, Paris, Labor

Giriş

Fransa, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren azımsanmayacak bir göçmen nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Fransa'nın ilk göçmenleri coğrafi yakınlıktan dolayı komşu ülkelerden gelen Avrupalı göçmenlerdir. Daha sonra farklı coğrafyalardan temelde ekonomik nedenlerle gelen göçmenlerle beraber nüfus kompozisyonu çeşitlenmeye başlamıştır. Yirminci yüzyıldaki göç dönemleri hakkında kesin bir sınır çizilemese de, bazı dönemlere hâkim olan karakterlerden yola çıkarak bu dönemleri üç kısma ayırabiliriz. 1946-1955 organize bir göç profili, 1956-1965 yılları kendiliğinden gelişen göçün yükselişi ve 1966-1973 ise kontrollü bir göç politikası girişiminin uygulandığı yıllardır (Tapinos, 1975). Makalenin sınırları içinde tartışması düşünülen, Türkiyeli göçmenlerin Fransa'ya gelişi üçüncü döneme rastlamaktadır. Türkiye ve Fransa arasında imzalanan ikili işgücü anlaşması (1965) sonrasında, Fransa topraklarına özellikle sanayinin geliştiği bölgelere göçmen akışı başlamıştır.² Diğer göçmenler ile karşılaştırıldığında Türkiyeli göçmenleri ayıran iki temel özellik olduğu söylenebilir: Birincisi, görece yeni bir göç dalgası olması ikincisi ise, bu göç dalgasının Fransa ile tarihsel bir ilişkiden (kolonyal bir geçmiş) kaynaklı olmamasıdır.

Bu makalenin amacı yukarıda kısa bir şekilde tarif edilmeye çalışılan Türkiyeli göçmenlerin emek piyasası içindeki hareketliliğini incelemek olacaktır. Gerard Noiriel (2001: 108)'in dediği gibi, Fransa kamusalında mobilize olan göçmenin rolünü anlamının en önemli başlama noktalarından biri emek piyasası içindeki tarihine bakmaktır. Çünkü emek piyasası bir taraftan yeni

² Fransa'nın birçok yerine dağılmış olmalarına rağmen Türkiye'den gelen göçmen nüfusun yoğunlaştığı bölgeler; Alsace, Rhone-Alpes ve Paris civarıdır.

gelenlerin hayallerini gerçekleştirme alanı diğer taraftan ise ev sahibi toplumla kurulacak karmaşık ilişkilerin alanıdır. Bu alan içinde aslında sembolik veya kültürel, sosyal, iktisadi ve siyasal ilişkilerin bütünü bulunmaktadır. Bu makaledeki tartışma, uzunca bir süredir göç çalışmalarının hâkim kavramı olan entegrasyon kavramı üzerine inşa edilmeyecektir. Entegrasyon kavramının kısıtlamalarından kurtulmak için emek piyasası içinde hareket eden “göçmen” özneye odaklanılacaktır. Türkiyeli göçmenler üzerine yürütülen araştırmaların çoğunun arka planında, “kötü öğrenci” (mauvaise eleve) imajının eşlik ettiği entegrasyona dirençli, kapalı bir cemaat algısı bulunmaktadır.³ Bu algının yaslandığı somut durumları yadsımak yerine neden sürekli tekrar edildiği daha çok önem taşımaktadır. Batılı demokrasilerin son dönem göç hareketleri karşısında etkin politikalar üretmediği görülmektedir. Uzunca bir süreyi kapsayan deneyimlerine rağmen alternatif bir model geliştirmek yerine “eski” modellerde ısrarcı oldukları söylenebilir⁴. Solun hakim anlayış dışında 1960’larda geliştirdiği “emek” dayanışması etrafında örülmüş olan alternatif entegrasyon modelinin günümüzdeki tabanı gittikçe erimiştir. Solun boşluğunu doldurarak kamusal alanı domine eden Ortodoks bakışın kırılmasını sağlayacak sendikaların etkisizliği, kültürel özcülüğe varan yaklaşımların gücünü arttırmasına neden olmuştur. Benzer bir sıkışmışlık hali akademik yazında da kendini hissettirmektedir.

³ Türkiyeli göçmenlerin Fransa’daki hikâyesini akademik bir ilgi alanı haline gelmesi daha ziyade 1980’lerden sonraki döneme rastlamaktadır. Catherine Gökalp’in (1973) yılındaki Avrupa’daki Türk göçü ama özellikle Fransa üzerine yazdığı betimleyici makale bu alandaki en erken çalışmalardan biridir. Riva Kastoryano’nun (1986) “EtreTurc en France” (Fransa’da Türk Olmak) Türk aileler ile yaptığı mülakatlara dayanan çalışması ilk gelenlerin yapısından gündelik hayat pratiklerine kadar zengin bilgilerle doludur ve kendisinden sonra gelen araştırmacıların sıklıkla başvurduğu referans kaynağını olmuştur. Michel Tribilat’ın (1995, 1996) yıllarında göçmenler üzerine yaptığı geniş veri setine dayanan niceliksel çalışmaları büyük ilgi uyandırmıştır. Tribilat’ın Türkiyeli göçmenleri tarif ederken kullandığı “cemaatçi kapanma” (repli communautaire) tanımlaması, entegrasyona kapalı bir Türkiyeli kimliğinin akademi ve popüler alanda yerleşmesine yol açmıştır. Tribilat sonrası çalışmalardan bazıları bu bakış açısının yeterli olmadığını ve indirgemeci mantığını eleştirmişlerdir. Özellikle Tapia (2003, 2005)’in gelineen ülkedeki çeşitliliği dikkate alan yöntemi, Türkiyeli göçmenlerin deneyimini anlama açısından daha elverişli bir yol haritası sunmaktadır. Derya Fırat’ın (2003) yılında “Toplumbilim” dergisi özel sayısında yer alan makalesinde Tribilatçı çerçevenin eksiklerine işaret etmektedir. Ayrıca Bkz. C. Dorier-Autant, (2008). Bilmemekten tanımaya: Fransa’daki Türkiye kökenli göçmenler, D. Danış ve V. İrtiş (Ed), Entegrasyonun ötesinde Türkiye’den Fransa’ya göç ve göçmenlik halleri içinde (s. 189-222).

⁴ Fransa, göç politikasının temelini oluşturan “cumhuriyetçi-entegrasyon” modelini bazı açılardan esnetse de bu modeldeki ısrarı örnek olarak verilebilir.

Bu makalede, genelde entegrasyon tartışmalarının gölgesinde kalan ekonomik alan vurgulanmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken işçilikten girişimciliğe doğru geçen göçmen özneyi ve göçmenlerin piyasasının esas aktörlerine koşut olarak geliştirdikleri “küçük esnafılık” deneyimini anlamaya yönelik “etnik-girişimcilik” kavramının eleştirel bir okuması yapılacaktır. Bu amaçla makalenin birinci bölümünü oluşturan “kavramsal çerçeve” kısmında, çok geniş olan göç yazını içinde kaybolmamak için “etnik-girişimcilik” odaklı göç literatürü gözden geçirilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde, Türkiyeli göçmenlerin Fransa’ya göç süreci kısaca değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde ise, Türkiyeli göçmenlerin işçilikten girişimciliğe dönüşme hikâyesi, Paris’te “küçük Türkiye” olarak adlandırılan Strasbourg Saint-Denis mahallesi özelinde incelenecektir.

Çalışmanın Kapsamı ve Metodolojisi

1965 yılında Fransa ile Türkiye arasında imzalanan “İşgücü” anlaşmasıyla beraber Türkiyelilerin yoğun bir şekilde Fransa topraklarında görülmeye başlaması 1969 ve 1970 yıllarına denk gelir. Göçmenlerin gelişi yasal göçün sona erdiği 1974’e kadar artan bir şekilde devam etmiştir. Daha sonraları, aile birleşimleri, kaçak girişler ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası politik iltica talebi ile Fransa’ya gelenlerle birlikte Türkiyeli göçmenlerin nüfusları artmıştır. Günümüzde yaklaşık 600 bin kişilik sayıları ile Türkiyeliler, Fransa’nın dördüncü büyük göçmen topluluğunu oluşturmalarına rağmen az sayıda araştırmamanın konusu olmuştur (Petek, 2015). Bu çalışma, bu eksiklikten yola çıkarak akademik ilgi çeperinin dışında kalmış Türkiyeli göçmenlerin, yoğun olarak yaşadığı Paris şehrindeki girişimcilik faaliyetlerini merkeze almaktadır.

Göçmenlerin ev sahibi ülkelerde gerçekleştirdikleri ticari faaliyetler uzunca bir süredir entegrasyon tartışmalarındaki önemli konulardan biri olmuştur. Batı Avrupa’da Kuzey Amerika’da da olduğu gibi göçmenlerin özellikle belli sektörlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Göçmenlerin, işsizlik, kalifiye olamamak, ayrımcılık, emek piyasasındaki düzensizlik, sanayinin yeniden yapılanma süreci ve 1970 sonrası “refah devletinin krizi” gibi sosyo-ekonomik süreçlerle karşı karşıya kalmaları onları ticari faaliyete yönelten motivasyonların başında gelmektedir. Altını çizdiğimiz bu gerçekler ve kendi hesabına çalışma isteği Türkiyeli göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerinin 1980’lerde başlamasını sağlamış ve özellikle 2000’lerden sonra girişimcilik faaliyetleri Fransa’da ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu çalışmanın sınırları içinde incelenecek olan girişimcilik, fazla sermaye gerektirmeyen işler olarak tanımlanabilecek konfeksiyon, lokanta ve Türkiye’den gelen gıda maddelerinin satıldığı marketler olacaktır. Bu işletmeler özelinde Türkiyeli göçmenlerin, işçilikten girişimciliğe geçiş süreçlerini anlamak çalışmanın ana hedeflerinden birini oluşturmaktadır.

Makale içinde kullanılan göçmenlere ait alıntılar 2014 ve 2017 yılları arasında aralıklarla, Türkiyeli göçmenlerin Fransa'ya göç sürecinin farklı boyutlarını konu alan çalışmanın Paris şehrinde gerçekleştirilen nitel saha araştırması mülakatlarının belirli bir kısmına dayanmaktadır. Türkiyeli göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Paris'in kuzey ve güney banliyöleri saha çalışmasının dışında tutulmuştur. Alan araştırması Paris şehir merkezinde Türkiyeli göçmenlerin ticari faaliyetlerinin yoğunlaştığı Strasbourg Saint-Denis mahallesinde gerçekleştirilmiştir. Türkiyeli göçmenlerin Paris'teki uğrak yerlerinden biri olan bu mahalle, “Küçük Türkiye” (la petite turquie) olarak da adlandırılmaktadır. 1980'lerde konfeksiyon atölyelerinden dolayı Fransa'ya yeni gelen Türkiyeli göçmenlerin hem çalıştığı hem de yaşadığı yere dönüşen Saint-Denis mahallesi, 1990'lardan sonra büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Konfeksiyon atölyelerinin çoğu kapanırken döner dükkanları, restoranlar ve marketlerin sayısında kayda değer bir artış yaşanmıştır. Aynı zamanda, bu mahalle, Türkiyeli göçmenlerin kiralardan uygun olduğu banliyölere taşınmasıyla yerleşim yeri olma karakterini de yitirmeye başlamıştır. Günümüzde Saint-Denis mahallesindeki Türkiyeli göçmenlerin görünürlüğü, ticari, boş zaman geçirme ve politik faaliyetlerle somutlaşmaktadır. Kısaca tarif etmeye çalıştığımız Saint-Denis mahallesi hem girişimcilik faaliyetinin geçirdiği dönüşümün anlaşılması hem de Paris'teki Türkiyeli göçmenlerin kolektif hafızasının mekanı da olması sebebi ile alan çalışması için en uygun yer olarak görülmüştür. Çalışma içinde kullanılan veriler, 15 kişi ile yaklaşık 20 saat süren derinlemesine mülakat sonuçlarına dayanmaktadır. Kaynak kişiler kar topu örnekleme tekniğiyle belirlenmiş ve görüşmeler çalışma mekanlarında gerçekleştirilmiştir. Sahadaki anlatıların tekrara düştüğü anda görüşmeler sonlandırılmıştır. Makalenin içinde tüm kaynak kişilere ait veriler araştırmanın sınırları gözetilerek kullanılmıştır. Bütün katılımcıların hepsinin erkek olması kadın girişimcilerin temsili noktasında ve kadınlara ilişkin deneyimin aktarılması konusunda çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Göç sürecinin nasıl başladığı, işçilik deneyimleri, girişimcilik motivasyonları vb. temaların yer aldığı sorular etrafında bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Bronislaw Malinowski'den beri antropologların saha verisi toplamak için alanda uzun süre kalmalarına işaret eden katılımcı gözlem, bu çalışmada bir diğer nitel veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Mahalleye belli aralıklarla yapılan ziyaretler, kayıt dışı ayak üstü gerçekleştirilen sohbetler, Türkiyeli olmayan mahalle sakinleri ile yapılan ayak üstü konuşmalarla verinin toplama süreci tamamlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve

“ekonominin tüm tarihi göstermiştir ki yabancı her yerde tacir olarak ortaya çıkar ve tacirler de yabancı” George Simmel

“Etnik-girişimciliğin” sosyal bilimlerde yeniden gündeme gelmesinde, 1972 yılında Ivan Light tarafından yazılan “Ethnic Enterprise in America” adlı çalışması öncü bir rol oynamıştır.⁵ Bu kitap, 1880-1940 yılları arasında Amerika’da yaşayan Japonlar, Çinliler ve Afro-Amerikalıların kendi hesabına çalışma pratiklerinin karşılaştırılması hakkındadır. Edna Bonacich ve John Modell ise “etnik-ekonomi” terimini ilk defa çalışmalarında operasyonel kullanmışlardır. Onlara göre “etnik ekonomi”, etnik bir grup ya da göçmenler tarafından kurulan ve hemşerileri ve karşılıksız aile emeğine dayanan ekonomiyi tarif etmektedir (Light ve Gold, 2000: 9). Atlantik’in diğer yakasında bu alanla ilgili çalışmaların yapılmaya başlanması yeni bir olgudur. Fransa’da, “küçük ticaret” (petit commerce) ve yabancıların mesleği üzerine ilk makalenin yayınlanması 1970’li yılların ortasına tekabül etmektedir (Vuddamalay, 167). Bu kavramın akademinin ilgi alanına girmesini, sosyal yapıdaki dönüşümün yansıması olarak okunabilir. Göçmen işçiliğin 70’lerde değişmeye başlaması ve sanayideki el-işçiliğine dayanan entegrasyon modelinin dönüşümü, emek piyasasının evrilmesine yol açmıştır. Yabancıların kurduğu küçük işletmelerin görünürlüğü bu dönemden sonra yükselme göstermiştir. Şehirlerin çehresi hem kendi hemşerileri hem de yabancıların hatırı sayılır bir biçimde ilgisini çeken göçmenlerin kurdukları ticari teşebbüsler ile değişmeye başlamıştır. Göçmenler tarafından kurulan küçük ticari işletmeler, piyasanın değişen şartlarına yine piyasa içinden üretilen tutunma stratejilerinden biridir. Aslında bu durum, 20. yüzyıl boyunca emek piyasası içindeki göçmenlerin deneyimine gönderme yapmaktadır.

⁵ Sosyal bilimler geleneği içinde “etnik-girişimcilik” adıyla olması bile “yabancıların” ev sahibi ülkelerdeki ticari faaliyeti eski bir fenomendir. 1908’de Georg Simmel’in yazdığı gibi, “ekonominin tüm tarihi göstermiştir ki yabancı her yerde tacir olarak ortaya çıkar ve tacirler de yabancı”. Simmel’in gözlemleri, Avrupa’nın büyük dönüşümüne tanıklık edilen döneme rastlamaktadır. Kentlere olan göçlerin arttığı, çeşitli etnik kökenden olanların bir arada yaşamaya başladığı dönem kapitalizmin olgunlaşmaya başladığı yıllardır. Bu dönemde ticaret, geleneksel aidiyet ve dayanışma biçimlerini aşan yabancıya dışarıyla ilişki kurmasını sağlayan bir etkinlik olarak görülmektedir (Pecoud, 2012). Ma Mung’un (1994: 186) altını çizdiği gibi birinci dünya savaşı öncesi Fransa’sında 1911’lerde 121 bin civarında tüccar ve zanaatçı bulunmaktadır. Bu tüccar ve zanaatçıların çoğunluğu komşu ülkelerden (Belçikalılar, İtalyanlar, İsviçreliiler, Almanlar ve Avrupalı Yahudiler) gelen kişilerden oluşmaktadır. Antoine Pecoud (2012), günümüz refah devleti sonrasında da ifade eden Post-Fordist dönemin Simmel tarafından gözlemlenen dönemden farklı olduğunu ve dışlanma, işsizlik, klasik sanayinin yapısal dönüşümü sonrası toplumsal tabakanın en altında yer alan göçmenlerin öngörülmeyen bir biçimde girişimci olduklarını belirtmiştir. Bu makalede, eski bir fenomen olan “yabancıların” girişimcilik faaliyetlerinin özellikle 1960 sonrası dünyasında yaşanan dönüşümlerin ışığında anlaşılması gerektiği için sosyal bilimler yazını içinde 1970’lerden sonra oluşan literatüre ağırlık verilmiştir.

Fransızların, ekonomik kriz dönemlerinde yabancılara yönelttikleri “Fransızların işini çalıyor” suçlaması işsizliğinin nedenini işaretlemeye temel iddialardan biri haline gelmiştir. 1880-1890 yılları arasındaki büyük buhran döneminde ve ondan daha yeni bir tarih olan 1926-1927 krizi bu duruma örnek verilebilir (Zalc, 2010: 196). Göçmenlerin bu dönemdeki tavrı, yabancı olduklarından dolayı damgalanmamak için ticaretle uğraşmak olmuştur. Mayıs 1928 yılında “Paris Ticaret Odasının”, Paris’in bazı mahallerindeki caddelerin artan bir şekilde Suriye, Filistin ve Ortadođu’nun diğer bölgelerinden gelenler tarafından tekelleştirilmesi ve bu durumun Fransız esnaflarına zarar verdiği yönündeki şikayeti (Zalc, 2010: 203) günümüzde de güncelliği koruyan söylemlerden biridir.

1980’lerden beri “etnik-girişimcilik” hakkındaki yazın gelişmeye başlamıştır. Girişimciliğin, Batı ülkelerinde yaşayan göçmenlerin ve onların çocuklarının hareket kabiliyetini kolaylaştıran merkezi bir fenomen olduğu söylenebilir. Çinliler ve Kuzey Afrikalılar Fransa’da, Hindistan ve Pakistanlılar İngiltere’de, Türkiyeliler Almanya’da, Asyalılar Amerika’da şaşırtıcı bir sosyal mutasyon ile başlarda yoksul ve düşük kalifiye bir konumdan ticaret ile uğraşan kişilere dönüşmüşlerdir (Pecoud, 2005: 378). Bu dönüşüm süreci mikro ve makro faktörleri hesaba katan bir analiz çerçevesi ile anlaşılabilir.

Göçmenlerin girişimci özneye dönüşme süreçlerini etkileyen mikro faktörler beş başlık altında toplanabilir: Birinci faktör, işsizlik ve emek piyasasındaki ayrımcılık göçmenlerin ticari faaliyette bulunmalarını teşvik etmiştir. Post-endüstriyel dönem, genelde göçmenlerin kendilerine yer bulduğu yarı-nitelik gerektiren işlerin çoğunluğunu ortadan kaldırmıştır ve bu durum başka perspektiflerin devreye sokulması gerekliliğini doğurmuştur. İkinci faktör, göçmenler genelde yerli halkların bıraktığı alanlara yatırım yapmışlardır. İkinci dünya savaşıdan sonra sürdürülmesi güç olan, bakkaliye, ucuz lokantacılık ve gazete bayiliği gibi ticari etkinlikleri sürdürenler göçmenler olmuştur. Üçüncü faktör, hemşerilerin giyim, yiyecek, boş zaman ve hizmet (çeviri, haberleşme, ve ulaşım vb.) ihtiyaçları bu sektörlere yatırımın önünü açmıştır. Aile birleşmeleri sayesinde güçlenen bu alanlar sadece hemşerilerin değil aynı zamanda göçmen olmayan müşterilerin de ilgisini çekmektedir. Dördüncü faktör, çoğu göçmen geri dönüşleri için gerekli kapital birikimini sağlayacak işletmeleri köken ülkelerindeki ekonomik şartların istikrarlı olmamasında dolayı ev sahibi ülkede açmayı tercih etmektedirler. Uzunca bir süre aynı ülkede yaşama deneyimi sosyal ve hukuki meseleleri kolaylaştırmaktadır. Beşinci faktör, coğrafi perspektiften göçmenlerin ticaretinin önünü açan şehir mekânı ile ilgili dönüşümdür. Yerli halkların, göçmenlerin yatırım yaptıkları mekânları terk etmeleri bunun en bariz örneklerinden biridir. Hemşerilerin benzer mekânlarda

yaşıyor olması da etkili bir neden olarak gösterilebilir. Makro durum aslında yeni çalışmalar ile gündeme gelmeye başlamıştır. Ev sahibi ülkenin politik ve ekonomik yapısı gibi yapısal nedenler göçmenlerin beşeri sermayeleri dışındaki makro etmenler olarak göçmenlerin girişimcilik faaliyetlerine etki yapmaktadır (Pecoud, 2005: 378-379).

Özellikle ikincil sektör olarak adlandırılan hizmet sektöründe karşılığını bulan “etnik-ekonominin”, piyasanın rasyonel şartlarından azade görüntüsü ve sınıfsal kutuplaşmanın farklı bir veçhesini taşımasına rağmen, dayanışmacı yapısına yapılan vurgu bu ekonomi içinde hareket edenlerin çelişkilerini not etmeyi engeller niteliktedir. Aslında ilk soru belki de etnik ekonominin doğasına ilişkin olarak sorulabilir: Bir ekonomiyi etnik yapan nedir ve onunla genel ekonomi arasındaki çizgiyi nasıl çizebiliriz? Sosyal-ekonomist Granovetter’in ileri sürdüğü gibi ekonomik hayatın bütünü sosyal network üzerinden katılanlarla şekillenmekteyken, buradan yola çıkarak etnik ve entik olmayan girişimci arasındaki farkı nasıl oluşturabiliriz? (Pecoud, 2002). Pek çok çalışma gibi saha bulgularının gösterdiği, etnik ekonominin doğasının tanımlanmasının zor olduğu gerçeğidir. Günümüzde “etnik-ekonomi” oldukça heterojen, ulusal ve uluslararası çıkarları gözetken melez bir yapıya sahiptir. Etnik bir dayanışmanın etrafında örülmesine rağmen bu ekonomik yapı içinde karşılaşılan, çalışan ve patron çelişmesini barındıran, sömürüyü derinleştiren ve yoksulluğu fasit bir daireye döndüren yapısı çok fazla konu edilmemektedir. Post-fordist dönemde kapitalist sisteme içkin olan yapısal işsizliğin derinleşmesi ve bu durumu aşmaya yönelik bir çabanın ürünü olan “etnik dayanışmanın” olumlu yanları daha kalın çizilmektedir. Ayrıca, işçi sınıfı içindeki parçalanmayı derinleştirici ve “sınıf dayanışmasının” ikamesi olarak da değerlendirilebilir. Kapitalizmin yapısal krizlerinden biri olan kalıcı işsizliğe sistem içi bir alternatif geliştirdiği için piyasa rasyonalitesinin dışında yapılanma görüntüsü veren “etnik-ekonomi”, dayanışmacı yönü ve işsizliğe bulduğu geçici çözümle popülist sağın kültürelci eleştirilerine rağmen olumlanmaktadır.

Portes ve Bach (1985), etnik dayanışmanın içeriğine ilişkin ileri sürdükleri çalışan-patron ilişkisini anlamaya yönelik “kendi için etnik” tanımlaması sınıf ilişkilerinin daha farklı bir perspektiften nasıl okunduğunu göstermektedir. Onlara göre;

“...etnisite sınıf ilişkisinin karakterini dönüştürmüştür. Etnik bağ, dışardaki yoksunluğa tezat olarak içerde kolektif bir duygu vermektedir; fakat etnik dayanışma karşılıklı bir sorumluluğu içermektedir. Hemşehrilerin sorumluluğu, rızaya dayalı olarak zor çalışma şartlarını kabul etmektir. Patronlar ise bu sömürüye karşı, hemşehrilerine

işletmelerinde uygun olan ustabaşılığı pozisyonunu muhafaza etmeli, mesleklerindeki yetkinliklerini artıracak formasyonu vermesi ve muhtemel kendi hesabına çalışma kararlarına yardım etmelidirler...” (Waldinger, 1993: 19).

Waldinger (1993), Portes ve Bach'ın “Latin Journey” eserlerinde geliştirdikleri bu hipotezlerin akla uygun olduğu ancak eserlerinde buna yönelik hiçbir kanıtın olmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca bu göçmen firmalarda, işçilerin nasıl alındığı, diğer firmalar ile ilişkileri, iç organizasyonları ve formasyon metotları hakkında bilginin toplanmadığı belirtilmektedir (Waldinger, 1993: 19). Sanders ve Nee (1987), Florida'daki Kübalılar ve Kaliforniya'daki Çinlileri konu alan nitel verilere dayanan araştırmalarına göre, göçmen dayanışmasının doğasında asimetrik bir durum vardır. Etnik bir grup olarak tarif edilen göçmenler, diğerleri ile kendilerini ayıran sınırların farkındadırlar. Göçmen patronlar da bu durumu bilerek, kendi çıkarları ile göçmen işçilerin çıkarlarını aynılaştırma gayreti gösterir. Diğer bir hususta göçmenlerin patronları ile müşteri ilişkisi gerçeğidir. Göçmenlerin göç sürecinin erken dönemlerinde yardım almaları ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmaları bu asimetrinin unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Waldinger (1993) , yukarıda adı geçen iki çalışmada da etnik dayanışmanın olduğunu kanıtlamak için yeteri kadar kanıt ve teorik çerçevenin bulunmadığını dile getirmektedir. Ona göre, etnik ağların gelişimi grup dayanışması ya da bilincinden önce altyapı imkânlarının ve kaynakların gelişimi ile yakından ilgilidir. Göçmen bir çalışanın etnik grubu ile ilişkili olarak yanında çalıştığı patronun, her istediğini yapmasını açıklayacak hiçbir neden yoktur. Belki de, geçmişte yaşanan bir yardımın karşılığı, patrona bağlılığın bir nedeni olarak düşünülebilir. Buna karşılık, yeni göçmen ekonomisinin canlılığı ve istihdam alanlarının genişlemesi, göçmen patronların bağlılık beklemelerine karşın, göçmen işçilerin kendi menfaatlerine olanı yapmasını engelleyecek cezalandırma süreçlerini etkisiz kılmaktadır (Waldinger, 1993: 20).

Etnik ekonomi içindeki göçmen dayanışması, bu ekonomi içindeki çelişkileri gizlemekte çok da başarılı değildir. Aslında varlığının kendisi bile şüphelidir. Waldinger'in öne sürdüğü gibi bu piyasa içindeki çeşitlilik, patronların bağlılık ülküsü etrafında kurmaya çalıştıkları “etnik dayanışma ethos”unun kırılğanlığını ve bu ekonomi içindeki “uzlaşmaz” çelişkinin varlığına işaret etmektedir.

Fransa'da Türkiyeliler

"Biz işgücü çağırdık, onlar insan gönderdi" Max Frisch

Türkiyeli göçmenlerin Fransa'ya gelişi, 1965 yılında imzalanan ve 1969 yenilenen "İşgücü Anlaşması" ile olmuştur. Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun organize ettiği işçi göçüne başvuranların kabulünde öncelik, yaşadıkları yerler kuraklık ve sel gibi nedenlerden dolayı hasar görenler, az gelişmiş bölgelerde yaşayanlar ve listeye ilk yazılıp bekleyenlere verilmiştir. Bu organize göç 1974 yılında anlaşmanın feshi ile yerini aile birleşimi, iltica ve kaçak göçe bırakmıştır. Türklerin Avrupa'ya doğru olan göçleri Asyalı ve siyah Afrikalıların göçleri ile birlikte düşünüldüğünde diğer göçmen gruplarına oranla oldukça yenidir. Fransa, Türkiye ile göçmen anlaşması imzalayan son ülkelerden biridir. Bu çerçevede içinde, 1970'li yılların başında Fransa'ya gelen, ilk kuşak Türkiyeli göçmenlerin sosyo-ekonomik yapısında, kır kökeni ağır basmaktadır:

"(...) Köyde genelde tarımcılık ve hayvancılık ile uğraşıyorduk. Nitekim dedik Avrupa'ya gidelim. Şartlar iyi değildi. Fakirlik vardı. Yoksulluk vardı. İş yoktu memleketimizde. Yaşadığımız bölgelerde hiç yoktu. (...) Ve nitekim karar verdik. Bizden önce Almanya'ya gidenler çoktu 1960'larda. 1965'te İş ve İşçi bulma kurumuna başvurduğum Almanya'ya gelmek için (...) Kontenjan geliyordu... O zaman kontenjan gelmedi. Tunceli'nin fakir oluşu yüzünden fazla kontenjan oraya veriliyordu. Genelde Doğu Anadolu bölgesine (...) Meslek olarak inşaatçı yazıldım. Bilmiyordum. İnşaatın "a" harfini bilmiyordum. (...) O arada 1972'nin sonunda yurtdışı kartım çıktı haberi geldi. (...) Kartta sabıka kağıdı ile birlikte İstanbul'da muayene geleceksiniz diye yazıyordu. (...) İstanbul'a geldik. O zaman Tophane'de muayeneye girdik. (...) Kazandık. (...) Bize dediler ki gençler siz şimdi Fransa'ya gideceksiniz... İmtihan yaptılar meslek üzeri. Sonuçlar açıklandı kazandım. (...) Bir hafta sonra 401 numaralı vagonla Fransa'ya gideceğimi söylediler. Biz Türkler 16 kişi varız. Adanalı vardı, Kayserili vardı, Giresunlu vardı, her yöreden vardı. (...) Fransız irtibat bürosu (İstanbul) sarı bir kokart verdi. Dediler ki bunu takacaksınız Fransa'da tercüman sizi karşılayacak. (...) Yanımızda sadece elbiselerimiz vardı. (...)" (erkek, 74)

Yukarıdaki kaynak kişinin işaret ettiği gibi, Fransa'ya gelenlerin çoğu kırsal kökenli ve yarı-nitelikli el işçilerden teşekkül etmekteydi. Türkiye'nin doğusu başta olmak üzere İç Anadolu ve Karadeniz bölgesinin kırsal alanlarından, yoksulluk ile mücadele, daha iyi bir yaşam, sosyal statüde üst katmanlara tırmanmanın motive ettiği ekonomik karakteri ağır basan bir göç sürecinin yaşandığına tanık olmaktadır. Bundan dolayı Riva Kastoryano'nun

(1986: 15) işaret ettiği gibi Türklerin Fransa'ya göçü “ekonomik göç” kapsamında değerlendirilebilir. İlk kuşağın kısa zamanda para kazanıp, geri dönmek üzerine kurulu stratejisi, en etkin motive enstrüman olmuştur. Dönüş fikri üzerine kurulu “göçmen kuşlar” miti, göçün aktörlerine baktığımızda hem ev sahibi ülke hem de göçmenler tarafından paylaşılmaktadır. Bu mitin yaslandığı temel argüman, göçün ekonomik doğası gereği gelenlerin belirli bir kapital birikiminden sonra ülkelerine geri dönecekleri üzerinedir. Bu süreç içinde birinci kuşak göçmenlerde ortaya çıkan genel eğilim, kültürel değerlerini koruyarak gelinen ülkenin kültürel kodlarına asimile olmada direnme şeklindedir. Geri dönüş illüzyonu neredeyse bütün göç örneklerinde karşımıza çıkmaktadır. Göçmenin ilk geliş amacı, para kazanmak, “geleceği kurmak”, başarmak ve bunun sonucunda “onurlu” bir duygu eşliğinde köken ülkeye geri dönmektir (Temime, 1991: 62). Kısa zamanda, ilk geliş esnasında öngörülmeven faktörlerin devreye girmesiyle, dönüş miti zamanla evrilerek “emeklilik” yaşına ertelenmiştir. Çoğunluğu bekar-evli genç erkeklerden oluşan ilk kuşak göçmenlerin yapısı, aile birleşimleri sonunda kadın nüfusunun artmasıyla sonuçlanmıştır.

Türkiyeli göçmenlerin emek piyasası içindeki hareketliliği ilk başlarda Fordist üretim biçiminin hâkim olduğu bir atmosferde şekillenmiştir. Fordist dönemi farklı kılan yanlarından biri, göç sürecinin bir bakıma firmaların isteği ve devletin kontrolünde gelişmesiydi. Büyük fabrikalarda başlayan işçileşme süreci Post-Fordist dönemde başka alanlara kayarak yeni imkânların önünü açmıştır. Özellikle 1980'li yıllarda göçmenler, farklı stratejileri devreye sokmaya başlamışlardır. 1980-1995 yılları arasında girişimcilik güçlü bir şekilde yükselmiştir. Bu dönemde emek piyasasına girişte yaşanan güçlükler özellikle alt-sözleşme ile inşaat ve tekstil sektöründe kendi hesabına çalışan göçmen işçi modelinin doğmasına neden olmuştur (Autant-Dorier, 2003:187). Fransa'da ve özellikle Paris'te seksen sonrası, genel ekonominin içinde göçmenlerin kamusal alandaki görünürlüğü artmaya başlamıştır. Bu göçmenler gruplar içinde Türkiyeliler, diğer göçmenlere göre daha geç bir göç hareketi olmasına rağmen ekonomik alan içinde hızlı bir şekilde kendilerine yer açmayı başarmışlardır. 2005 yılında Paris merkezli Türkiyeli göçmenler tarafından kurulan 5574 firma üzerine yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, Fransız meslektaşları ile karşılaştırıldıklarında şu özellikler ile farklılık göstermektedirler: Türkiyeli girişimcilerin genç oluşu (ortalama yaş, 41,5), erkek temsiliyetinin çok güçlü oluşu (yüzde 84,75), firma yaşlarının genç oluşu (yüzde 65'nin 5 yıla yakın bir zamandır faaliyette olması) bunun yanısıra inşaat ve tekstil sektörü gibi iki alanda yoğunlaşmaları. 2009 yılındaki kararnameye göre Fransa'da üç tip işletme tanımlanmıştır: on kişiden az çalışanı bulunan ve yıllık kazancı iki

milyon Euro'yu aşmayan "mikro İşlemeler", en az elli kişinin çalıştığı ve yıllık kazancı 10 milyon Euro'yu aşmayan "küçük işletmeler" ve son olarak en az 250 kişinin çalıştığı ve yıllık cirosu 43 milyondan az olmayan "orta boy işletmeler". "Paris Ticaret Odası"nın 2017 yılı verilerine göre, Paris'teki işletmelerin %87'si mikro işletme, %9'u küçük işletme ve %4'ü orta boy işletmelerden oluşmakta. Bu işletmelerin %14'ü 168 farklı ülke vatandaşına ait iken, %86'sı Fransızlar tarafından işletilmektedir. Farklı ülke vatandaşların ait işletmelerden %27'si Asya, Yakın ve Orta Doğu ülkeleridir. Bu ülkeler içinde Türkiye vatandaşları %14 işletme oranı ile Çin'in arkasından ikinci sırada gelmektedir⁶. 2000'lerden sonra Türkiyeli girişimcilerin hem de işletme sayısı artmış hem de genel ekonominin eğilimlerine koşut bir yapı arz etmektedir. Paris ekonomisi içinde mikro işletmelerin ağırlığı hesaba katıldığında Türkiye kökenli vatandaşların işyerlerinin mikro yapısı "etnik-girişimcilik" kavramının ihtiyatlı bir biçimde kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Girişimciliğin ve kendi hesabına çalışmanın arkasında yatan en etkili motivasyon kaynağı patron olarak göç sürecinde "başardığını" kanıtlamak ve aynı zamanda hem işsizlik sorununa çözüm üretmek hem de çocuklarına bir iş bırakmaktır. Türkiyeli göçmenlerin bu dönüşümünü ve işçilikten patronluğa ve patronluktan ulus aşırı bir ekonomik faaliyetin öznesi konuma yükselen yapısını, Tapia'nın deymiyle aynı zamanda "yerleşik" ve "göçebe" olanlar olarak tarif edilebilir. Türkiyeli göçmenlerin kendi hesabına çalışan patrona dönüşmeden önce farklı işleri tecrübe etmektedirler: hemşerilerinin yanında güvencesiz olarak çalışma, arkasından küçük bir büfe açma ve sonrasında konfeksiyon işi ile sonlandırma (Belbahri, 1992: 69):

" ...1990'larda Fransa'ya geldim. O dönemlerde restoran ve konfeksiyon Türklerin yoğun bir şekilde çalıştığı iki sektördü. İlk başlarda, üreticilik yaptım ki bu iş beni çok çekmedi. Babamın daha önce çalıştığı restoranda işe başladım. İlk başlarda sabah erkenden akşam geç vakitlere kadar işi öğrenmek için çalıştım. Birkaç yıl içinde Paris'in 18. Bölgesinde kendi restoranımı açtım. İşçi olarak çalışmaktan daha farklı..." (erkek, 52)

Paris'in en işlek yerlerinden biri olan Strassbourg Saint-Denis Mahallesi yukarıda kısaca tarif etmeye çalışılan emek dönüşümünün izlerinin yakalanabileceği ender yerlerden biridir. Saint-Denis, 1980'lerde itibaren Türkiyeli göçmenlerin Paris'te kendilerini "evlerinde" hissettikleri bir yuvaya dönüşmüştür.

⁶ http://www.greffe-tc-paris.fr/fr/etudes-et-communication/bulletin-d-actualite-des-greffiers/bulletin_actualite_des_greffiers_2017.html

Paris'teki Küçük Türkiye: Strasbourg Saint-Denis

Saint-Denis, XVIII. Yüzyıl Paris'inde duvarların dışında kalan sebzeçiliğin yapıldığı ve geleneksel ticaretin eski zamandan beri belkemiğini oluşturan bir yerdir. XIX. yüzyılda Paris'in çehresinde yapılan değişiklik ve Hausmann'ın şehri genişletmesi ile burası, küçük firmaların ve küçük sanayilerin yerleştiği bir mekâna dönüşmüştür. 1960'lı yıllardan beri hazır giyim sektörünün merkezi durumundadır. 2000'li yıllara kadar “Sefarad Yahudilerinin” kontrolünde olan bu mekân bu yıllardan sonra Çinlilerin etki alanlarını genişlettiği bir yapıya bürünmüştür (Dinh, 2009: 108-9). Günümüzde Saint-Denis, Türkiyelilerin çok olduğu kadar, Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Sri Lankalılarının faaliyet gösterdiği birlikte yaşamın en canlı örneğini sunan mekânlardan biridir. Mahallenin bağlı bulunduğu belediyenin yabancılar ile ilişkilerden sorumlu yetkilisine göre 61 farklı etnik grup, fakir olan ve direkt merkezde bulunmayan bu mahallede yaşamaktadır. İki büyük tren garına yakın olması, kiralardan görece uygunluğu, ticari faaliyetin çeşitliliği ve merkeze olan yakınlığı bu bölgeyi cazip kılan özelliklerindedir. Bazı nüfus gruplarının yoğunluğuna rağmen, Saint-Denis'in Amerikanvari getto ile aralarında yapısal farklar vardır. “Türk Mahallesi” (la petite turquie) olarak adlandırılmasına rağmen farklı kökenden gelen göçmenlerin de yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Paris'in 13. Bölgesindeki Asyalıların yoğun olduğu yerle karşılaştırıldığında etnik çeşitliliği daha fazladır (Louvet, 1999: 124). 1982 yılından itibaren Saint-Denis mahallesinde yaşayan Türkiyeli bir mahalle sakininin belirttiği gibi, o dönemlerden itibaren farklı dilleri konuşan göçmenlerin mekanı olan mahalle bugün de aynı karakterini korumakla birlikte yeni açılan işyerleriyle farklı sosyal statüden kişilerin buluşma noktasına dönüşmeye başlamıştır. Paris içinde yaşayan göçmenlerin olduğu kadar Fransızların da mekanına dönüşmüştür. Ruth Glass'ın, altmışların Londra'sında işçi sınıfı mahallerinde yaşanan dönüşümü anlamaya yönelik ileri sürdüğü “soylulaştırma” (gentrification) kavramı Saint-Denis mahallesinde yaşanmakta olan süreci iyi bir şekilde izah etmektedir. Bu kavram, şehir merkezindeki işçi sınıfına ait Viktorya dönemi evlerinin, üst ve orta sınıflar tarafından satın alınarak yenilenmesi ve pahalı konutlara dönüştürülme sürecine işaret etmektedir. Glass, soylulaştırma sürecinin, bir mahallede başladıktan sonra diğer mahalleleri de kapsayacak bir biçimde hızla yayıldığını ve eski yerleşik nüfusun yerinden edilip, mahallenin sosyal karakteri tamamen dönüşene kadar da sürdüğünü dile getirmektedir (Sönmez, 2014: 44). Mülkiyetin el değiştirmesi ve şehir merkezinde yaşayan işçi sınıfı kökenli nüfusun şehrin çeperlerine doğru iten bu süreç, Paris'te bir çok mahallenin sosyal karakterini değiştirmesine neden olmuştur. Saint-Denis'de açılan şık kafeler ve üst-orta sınıfın tüketim

alışkanlıklarına yönelik ürünler satan dükkanların çoğalması “soylulaştırma” sürecinin başladığına dair güçlü emareler taşımaktadır:

“Bizim dükkan sokağın başında. Eskiden mahallenin hareketli kısımları ve ticaretin yoğun olarak döndüğü yer burasıydı. Şimdilerde alt kısım da yeni açılan mekanlarla hareketlenmeye başladı. Bir çok mekan el değiştirdi ve dükkan fiyatları artmaya başladı. Her gün birkaç kişi bana gelip boş mekan olup olmadığını soruyor ve çok büyük paralar konuşuluyor” (erkek, 53)

Saint-Denis Mahallesi'nin dokusu “soylulaştırma” süreciyle yavaş yavaş değişmeye başlasa da eski karakterini hala korumakta ve göçmenlerin Paris'e tutunmak için yürüttükleri ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerinin mekan olma özelliğini sürdürmektedir. Bu mahalleyle Türkiyeli göçmenlerin yoğun bir ilişki kurması 1980'lerin başıdır. Bundaki temel etkilerden biri, kalifiye olamayan emek gücünün kendisine kolayca yer bulacağı tekstil atölyelerinin bulunmasıydı. Konfeksiyonun 19. Yüzyıldan günümüze Fransa'daki seyrine baktığımızda karşımıza çıkan en belirgin özelliği göçmen emeğinin varlığıdır. Birbirinden farklı etnik gruplar bazı dönemlerde sektör içinde rol oynamışlardır. 1950'lerde konfeksiyon sektörünün %40'ı Yahudiler'den oluşmaktadır. Kolonilerin bağımsızlıklarından sonra özellikle Tunus ve Fas'tan gelen Yahudiler, 1960'ların ekonomik büyüme ortamında, spor ve günlük hazır giyimdeki talebin artması ile etkin olmuşlardır. Sentier (Paris 11. Bölgede) Yahudi delegasyonunun kayıtlarına göre 1980'lerde yaklaşık 1200 firmanın 800'ünü Yahudiler oluşturmaktadır⁷ (Green, 2015: 11). İkinci kuşak Ermeniler'de bu dönemde spor giyimde yaşanan gelişmeden yararlanmışlardır. 1960 ve 1970'lerde yeni bir dalga olarak İran, Lübnan ve Türkiye'den gelen Ermeniler de konfeksiyon sektörü aracılığı ile emek piyasasına dahil olmuşlardır:

“Halamın oğlu 1971'de gelmişti. Halamlar, kardeşlerim filan daha önce İsviçre'ye yerleşmişlerdi. Bizimde amacımız oraya gitmekti fakat kaçak yollarından ancak Nice'e gelebildik oradaki akrabalar yardımı ile sonra Paris'e geldik. Yaşadığımız bu mahalle Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bir yer. 1990'larda ilk geldiğimde eniştemin yanında 6 ay ve daha sonra bir tanışın yanında da 1 yıla yakın triko-konfeksiyon işinde çalıştım. Sonra kendimiz açtık. Bu tarihten 2007'e kadar konfeksiyonda çalıştım. Triko işinde çalıştım. Triko diğerlerine göre dikmesi daha

⁷ Firma sahibi Yahudiler'in %90'ı Kuzey Afrika Yahudileri'dir (%60 Tunus, %20 Fas ve %10 Cezayir) ve geriye kalan %10'u Doğu Avrupa Yahudilerinden teşekkül etmektedir.

kolaydır. Konfeksiyon işini bu dönemde Türkler daha çoğunlukla yapıyordu” (erkek, 70)

1980’li yıllar daha önceden başka atölyede çalışan ama daha sonra kendi konfeksiyon atölyesini kurarak girişimciye dönüşen Türkiyeli göçmenlerin Saint-Denis’de yoğun bir şekilde görünmeye başladığı yıllardır. Bu atölyelerin büyük çoğunluğu alt-sözleşme ile büyük fabrikalara iş yapan küçük ölçekli işletmelerdir. Birinci dalga ile gelen ve konfeksiyon sektöründe girişimcilik yapan göçmenlerin çoğunun göç sürecine katılmadan önce Türkiye’de benzer deneyimleri olmuştur:

“(…) 1980 yılında Paris’e geldim. Gelmeden önce konfeksiyon işi yapıyordum. İlk önce İngiltere’ye gitmeye karar verdim. Ama arkadaşlarım tekstilin merkezi Paris deyince bende buraya geldim. İlk geldiğimde iş bulmak hiç zor olmadı. O dönemler, hazır giyim mağazalarının işlerini dikecek küçük atölyelere ihtiyaç çoktu. Ben de yaklaşık 14 yıl kendi atölyemi işlettim. O dönemler işin çokluğu Türklerin burada toplanmasına yol açtı. Bu sokak eskiden küçük konfeksiyon atölyeleri ile doluydu. Çok iş vardı. Şimdilerde ise Türkler konfeksiyon işinde fazla yoklar yerlerini Çinliler aldı. (...) (erkek, 58).

Buna karşılık göç sürecine sonradan katılan göçmenler yukarıdaki alıntının belirttiği bir deneyimden yoksun olarak konfeksiyon aracılığı ile emek piyasasına katılmışlardır. Türkiyeli göçmenler, kısa bir süre bu sektörde çalışıp yeterli kapital birikiminden sonra kendi atölyelerini kurmuşlardır:

“1980’de Fransa’ya geldiğimde, bir konfeksiyon atölyesinde üretici olarak eşimde makinacı olarak çalışmaya başladık. Sistemi öğrenmek zor değildi. Gerekli parayı biriktirdikten ve biraz arkadaşlardan ve biraz da banka kredisi ile 1985 yılında kendi atölyemizi açtık. (...)” (Öztürk, 1988: 26)

Fransa’ya giden Türkiyeli göçmenlerin düşük kalifiyeli emek yapısı, kas gücü gerektiren işlerde kendilerine yer bulmalarına neden olmuştur. İlk göçmenlerin büyük çoğunluğu konfeksiyon, inşaat, fabrika işçiliği ve kamusal bakım-onarım işlerinde istihdam fırsatı bulmuşlardır:

“(…) 1989 yılında Paris’e geldim. O zamanlar Türkiye’den gelenler genelde inşaat, lokanta ve konfeksiyon gibi işlerde çalışıyorlardı. Bende ilk geldiğimde konfeksiyonda çalışmaya başladım. Biraz birikimden sonra bu küçük döner büfesini işletmeye başladım. Uzun zamandan beri bu işi yapıyorum. Yer ufak olduğu için tek çalışmak yetiyor. Çalışma saatleri çok uzun. Bazen konfeksiyonda çalıştığım zamanları

özlüyorum. Orada en azından saatimiz belliydi. Bu iste gece 11'lere kadar çalışıyorsun. Kazanç iyi ama çok çalışıyoruz. (...)" (erkek, 56)

Özellikle konfeksiyon sektörü üretim yapısı ve organizasyonu gereği hem düşük kalifiyeli işçiler için emek piyasasında hareketliliğini kolaylaştıran hem de ufak bir kapital biriktirip kendi hesabına çalışmak isteyenler için elverişli bir sektör olmuştur. Bu tarz işletmelerin çoğalması, yasal olmayan yollardan Fransa'ya gelen, dil becerisini fazla geliştiremediği için hemşeri "dayanışmasına" ihtiyaç duyan göçmenler için ev sahibi ülkeye tutunma yollarından birini oluşturmaktadır. Aynı zamanda, eğitim yoluyla verili tabakalaşma sistemi içerisinde bir üst statüye geçme umudunu yitirmiş genç kuşakların ve farklı göçmen topluluklarının benzer durumda olan aktif çalışma yaşındaki bireyleri için emek piyasasına katılmalarını kolaylaştıran bir etki yaptığı söylenebilir. Sosyal ağlara dâhil olunarak bulunan işler ve buna bağlı olarak tecrübe edilen işçileşme süreci, piyasanın rasyonel işleyişi dışında farklı imkânlar sunma yönünden belli avantajlar içerse de diğer taraftan az ücretle mesai saatlerinin sabit olmadığı bir çalışma evreni içinde bulunmaktadır:

"(...) Daha önce deneyimim yoktu ama buradaki iş genelde inşaat... Çevre işte. Zaten usta olmana gerek yok. Bir usta iki adamla idare edebiliyor. Yani elinizden bir iş gelmesine gerek yok inşaatta ister istemez her işi beceriyorsunuz. Sen kâğıtsızlığın zorluklarını öğreniyorsun. Sana iş dedikleri zaman sanki milli piyango ikramiye çıkmış gibi oluyor. (...) Kâğıtsız olduğun zaman biraz daha az para alıyorsun. Daha çok yıpranıyorsun daha çok emek sarf ediyorsun. Daha çok yükleniliyor sana çünkü kâğıdın yok elinden bir iş gelmiyor ama yaptığın iş inan ki 3-4 adamlık iş yapmışsın. (...) Genelde kendi aramızda. Başkasına gitme gereği duymuyorsun. Şimdi o zaman kendinizi güvende hissediyorsunuz. Bir tanıdığın yanında çalıştığın zaman korkmuyorsun yani. Kâğıtsızsın yakalanırsan riskler var yani tamam diyorsunuz. İşin var ya sanki dünya sizin yani. Ama tabi onlara yarıyor. Sen şeyini karşılıyorsun. Ama tabi bir taraftan da bazı şeylerden mağdur oluyorsun. Çünkü onlar sana yol göstermiyor hep onların çizgisinden gidiyorsun. Oturumu aldıktan sonra biraz söz sahibi olabiliyorsun. Bazı haklara daha çok sahip oluyorsun. O zaman da senden el ayak çekiliyor. İmkân sahibi oluyorsun. Onları sen istesen bir senede geçersin. Şirket açarsın bir şey yaparsın. (...) Kâğıt olunca geleceğin garanti altına giriyor. Korkun azalıyor. Rahat çalışabiliyorsun. (...) Sosyal çevrede bir gruplaşma var. Ama nasıl yapacaksınız Fransızca bileceksiniz. İlk geldiğim zaman dil problemi vardı tabi. Şimdi ben ilk geldiğim zaman geliyorum kahveye eş-dost oturuyorum kendi

insanım. Gezmiyorum tozmuyorum. Kâğıtsız olduğum için. Ondan dolayı dilden geri kalıyorsunuz. Ondan sonra kâğıdı aldığınız zaman Fransız'ın yanına gidemiyorsunuz niye dil bilmiyorsunuz. (...) Bu da ne oluyor o zaman size bir korku veriyor. Ha okula gidersen belli bir zaman ha siz ne yapıyorsunuz çalışmak zorundasınız. Fransızca'yı bilememek sizi koparıyor toplumdaki, ondan sonra geç oluyor. (...) O kağıtsızlık sizin bir 3 senenizi götürüyor. (...)” (erkek, 40)

Bourdieu'ya referansla söylersek sosyal sermaye, bireylerin sahip olduğu arkadaşlıkların, ilişkilerin, bağlantıların ve tanıdıkların toplamıdır. Az ya da çok kurumsallaşmış olan bu ağlara katılım ile birey, bir iktidar ve eylem alanına sahip olur. Bireyin bilinci veya bilinçsiz olarak katıldığı ve ilişkileri sürdürdüğü bu ağlar sayesinde maddi ya da sembolik yarar sağlayabilir. Yukarıdaki tanıklıktan yola çıkarsak, böylesi bir ilişkiler ağının göç sürecinden önce başlamış olması muhtemel ve göç ile birlikte yeni bir boyut kazandığı aşikâr; fakat “ağ”da kalmak her zaman yarar hanesine yazılan bir sonuç doğurmaz. Topluluk içinde bireyi görünmez kılabilir ve iş üzerinden patrona paternalist bir bağlanma biçimine dönüşebilir. Göç sürecinin başında, hemşerilik ilişkileri korunaklı bir liman sağlasa da uzun çalışma saatleri göçmen emeğinin patronun lehine sömürülmesinin önünü açma potansiyeli taşıdığını akıldaki tutmamız gerekir.

Türkiyeli göçmenler tarafında kurulan küçük işletmelerin yapısına bakıldığında şu özellikler karşımıza çıkmaktadır: Genelde hizmet sektöründe, küçük bir boyutta, aile ve hemşeri emeğine ve öz sermayeye dayanması bunlardan bazılarıdır. Türkiyeli göçmenlerin de bu çerçevenin içinde yer aldığını ve hem kendi hem de çocuklarının emek piyasası içinde karşılaşacakları muhtemelen işsizlik sorununa karşı verdikleri etkili cevaplardan bir kendi hesabına çalışmanın devreye sokulmasıdır. Türkiyeli göçmenler özelinde eğitim sistemi içinde çok fazla kalamayan ve akranlarına oranla düşük kalifiyeli olan Türkiyeli göçmen gençlerin sisteme katılımında aile işletmelerinin önemi yadsınamaz. Bazı araştırmacıların gösterdiği gibi Fransa'ya gelişleri ergenlik çağında olanların Fransa'da doğanlara göre işsizlik oranlarının daha az olduğudur (Schiff, 2004). Avrupa'nın genelinde 1990'lardan itibaren öncelikle Almanya başta olmak üzere diğer coğrafyalarda küçük aile işletmelerinin sayısı artmaya başlamıştır. 1985'lerde yüzde 3 olan kendi hesabına ve emek piyasası içindeki aktif Türkiyeli göçmenlerin oranı 2010'de yüzde 10'lara çıkmıştır (Manço, 2012). Benzer bir artış alan araştırması yapılan mahalle özelinden bakıldığında Fransa için de geçerli olmaktadır. 1990'ların başından itibaren konfeksiyon sektöründeki gerileme Saint-Denis mahallesinde görünür bir

şekilde, kebab ve lokanta tarzı aile emeğine dayanan küçük işletmelerin sayısının çoğalmasına neden olmuştur:

“1988 yılında Fransa’ya geldim. Bizim aileden amcam Paris’te yaşıyordu. Onun yanına geldim. Yaklaşık 30 yıldır Saint-Denis mahallesinde bu marketi işletiyorum. İlk geldiğim dönemde Türklere ait bu kadar dükkan yoktu. 1990’lardan sonra konfeksiyon işinin azalması ile Türkler lokanta işine girmeye başladılar. Kebab dükkanları açılmaya başladı. Yabancıların çok olduğu bir yer burası. Müşteri çeşitliliği çok fazla. Dil becerisi az olduğu için Türler kendilerini diğer göçmenlerin yanında daha rahat hissediyor. Açılan dükkanlar kapanıyor sonra yerine yenisi açılıyor. Bugünlerde bayağı Türklerin işlettiği mekanlar var burada” (Erkek, 53)

1984’den başlayarak konfeksiyon atölyelerinin artması ve yeni göçler, Saint-Denis ve etrafında yeni ticari, kültürel ve sosyal mekanların kurulmasına neden olmuştur. Özellikle restoranlar, bakkallar, kahvehaneler ve berberler gibi Türkiyeli göçmenlerin gündelik ihtiyaçlarına cevap verecek mekânlar açılmıştır. Bu mekânların açılması, Strasbourg-Saint-Denis semtini Türkiyeli göçmenler için çekim merkezi yapmıştır (Poyraz, 2007). Şimdilerde Afrikalı nüfusun da semtte bulunan pasajlardaki faaliyetleri, bu bölgeyi farklılıkların bir arada yaşadığı bir “ergime potasına” dönüştürmüştür. Her ne kadar Paris çevresindeki banliyölerde Türkiyeli göçmen nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak işletmeler kurulsada, Saint-Denis Türkiyelilerin kendini evinde hissettiği semt olarak varlığını korumaktadır. Yeni gelen ve eski göçmenlerin emek piyasasındaki hareketliliğini anlamada etkili bir “sosyal mekâna” dönüştüğü, bir muhit olmanın ötesinde öznel deneyimlerin kolektif bir anlatıyla yoğrulduğu ama aynı zamanda sınıfsal ilişkilerin de yeniden üretildiği yerin adıdır Saint-Denis.

Sonuç

Göç gibi dinamik bir olgunun sadece bir kesitine bakıp bütün süreci anlamının zorluğuna rağmen, bu makalede Türkiyeli göçmenlerin emek piyasası içindeki hareketliliği incelenerek göçün genel karakterinin resmedilmesi amaçlanmıştır. Aslında bu karakter, diğer göçmenlerin özellikle gelişmekte olan bölgelerden gelenlerin, anlatısı ile benzerlikler taşımaktadır. Kendinden önce gelenlerin varlığı, aile birleşmeleri, kalifiye olmayan emek yapısı, enformel olarak başlayan daha sonra yasallaşan bir işçileşme süreci, “grup dayanışması”, genellikle küçük işletmeler çevresinde yürütülen ticari faaliyet ve kültürel kodların belli noktalar da aşınmasına izin vermemek üzere ev sahibi ülkelerde yeniden üretilen aile bağları, bu benzerliklerin öne çıkanlarıdır. Fransa’daki Türkiyeli göçmenlerin varlığı yasal ve kontrollü bir çerçevede

başlamıştır. 1973 petrol krizi sonrası yasal göçün bütün Avrupa’da askıya alınması göçü engellememiştir aile birleşimi, kaçak göç gibi kanallar sayesinde günümüze kadar devam etmiştir.

Türkiyeli göçmenlere yönelik algının oluşmasını sağlayan erken dönem çalışmalarının vurguladığı, kendi içine kapalı ve entegrasyona dirençli yapının yeni çalışmalarla gözden geçirilmesi gerektiği yönündedir. Erken dönem çalışmaların eksikliği, kültürel bir okumayla birlikte meseleyi Fransa’nın “cumhuriyetçi-entegrasyon” modeli çerçevesinde ele almasından kaynaklanmaktadır. Türkiyelilerin dil kullanma becerisinin düşüklüğü, sosyal alış-verişin topluluk içinde yapılıyor olması, ayarlanmış evlilikler gibi ölçütler üzerinden yapılan değerlendirmeler kültür merkezli bakışı güçlendirmektedir. Aynı zamanda, son dönemde Fransa’da yaşanan saldırılar ve medyanın milliyetçi korkuları körükleyen dili ve İslam’ın Batılı değerler ile uyuşmayacağı tezinin güçlü bir şekilde yeniden kamuoyunda tartışılıyor olması, Türkiyeli göçmenlere ilişkin bakışı etkilediği aşıkardır. Oysa alan araştırmasının gösterdiği gibi bazı noktalarda, Türkiyeli göçmenlerin özellikle kültürel ve sosyal alanda dışarısı ile olan ilişkilerinde kapalı bir cemaat izlenimi verdiği haklı bir geççe işaret etsede; ekonomik alandaki faaliyetleri, yarattıkları işletmeler ve genel ekonomi ile kurdukları ilişkiler kapalı olmayan bir yapı arz etmektedir.

“Etnik-girişimcilik” kavramının, bir ticaretin aynı kökene sahip insanların etrafında şekillenen yapıyı anlamaya ilişkin kullanımının nötr olmadığını belirtmek gerekir. Bütün göçmenlerin ekonomik ilişkilerini tarif edecek bir şekilde kullanılmayan bu kavram bazı siyasi tartışmaların izlerini taşımaktadır. Özellikle Fransa’da göçmenlerin, ev sahibi topluma “uyum” sorunsalı çerçevesinde tartışıla gelmesi onların ticari faaliyetlerinin “bütünleşmeyi” olumsuz etkileyebileceği yönünde bir kanaatin yaygınlaşmasına neden olduğu söylenebilir. Alan araştırmasının bulgularına dayanarak, kamusal alana yansıyan biçimiyle Türkiyeli göçmenlerin sahibi olduğu işletmelerin yapısını oluşturan belli bölgede yoğunlaşmaları, çalışanların ve müşterilerin aynı etnik grubun üyesi olması vb. özelliklerin aslında gerçeği tam yansıtmadığı görünmektedir. Saint-Denis mahallesindeki Türkiyeli göçmenlerin sahip olduğu işletmelerde başka göçmen gruplara ait kişilerin istihdam edilmesi, müşterilerin çeşitliliği ve genel ekonominin yapısına uyumlu bir şekilde çalışıyor olması meselenin “bütünleşme” sorunsalı dışında tartışılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ekonomiye etnik yaklaşım göçmen ekonomilerin karakterini anlamak noktasında açıklayıcı olabilir; fakat “etnik” teriminin gerekçeli, ihtiyatlı ve eleştirel kullanımı önemlidir.

Çalışma yaptığımız zaman dilimi içerisinde yeni gelenler ile sıklıkla karşılaşmamız, göçün Türkiyeliler için hala yoksullukla ve işsizlikle baş etmenin ulus aşırı bir faaliyeti olarak önemini koruduğunu göstermektedir. Çalışmanın geneli düşünüldüğünde, Türkiyeli göçmenlerin emek piyasasındaki deneyimleri üzerinden mikro bir bakış açısıyla tartışma yürütüldüğü ve “etnik dayanışmanın” eleştirel bir okumasının yapılmaya çalışıldı; bu resmin tamamlanması için makro süreçlerin hesaba katılması gerekmektedir. Özellikle ülkelerin küresel düzendeki güç ilişkilerindeki konumu, neo-liberal politikaların küreselleşme ile birlikte artan etkisini ve uluslararası işgücü piyasasında yaşanan dönüşümleri de hesaba katmak hem göçmen deneyimine odaklanmayı sağlayacak hem de göç sürecindeki yapısal etmenlerin gözden kaçırılmamasına olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

- BELDAHRİ, A., (1992), “Diversite de L’entreprenariat étranger a Lyon”, Revu Europeenne des Migrations Internationales, Volume 8, n 1, 61-70.
- COSTES, L., (2003), “Quels sens donner aux métiers ethniques ?”, Panoramiques, n° 65, 4e trimestre.
- DE TAPIA S.,(2003), “Les migrations turques vers l’europe: tendances recentes”, Erişim: Ekim 2017, http://www.oriv-alsace.org/wp-content/uploads/oriv_actes_conference_migrations_turques.pdf.
- DE TAPIA S., (2005), Migrations et Diasporas Turques: Circulation Migratoire et Continuite Territoriale (1957-2004), Maisonneuve-Larose, Paris.
- DINH B., (2009), “Le Faubourg Saint-Denis: Un terrain marchand a l’épreuve de la diversité culturelle”, Hommes et Migrations, 1280, 106-118.
- DORIER-AUTANT, C., (2003), “Solidarité et Mobilisation dans L’entreprenariat Turc”, Panoramiques, Existe-t-Il des Metiers Ethniques?, 185-192.
- DORIER-AUTANT, C., (2008). “Bilmemekten Tanımaya: Fransa’daki Türkiye Kökenli Göçmenler”, Ed: Derya Danış ve Verda İrtiş, Entegrasyonun Ötesinde Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- FIRAT D., (2003), “Göçmenler ile İlgili Fransız Sosyolojik Düşüncesinin Çözümlemesi: Fransa’daki Türkiye Kökenli Gençlerde Bütünleşmenin Bir Sonucu Olarak ‘Ötekileşmiş’ Kültürel Kökenin yeniden Keşfi”, Toplum Bilim Göç Özel Sayısı, 17, 73-83.
- GÖKALP, A., (1996) , “Conjoints et Strategies Matrimoniales dans l’immigration”, Cahires D’Etudes sur La Mediterranee Orientale et Le Monde Turco-Iranien, 21, 149-161.
- KASTORYANO, R., (1986), Etre Turc en France: Reflexions sur Familles et Communaute, L’Harmattan, Paris.
- LIGHT, I., et GOLD, S., (2000), Ethnic Economies, Academic Press, California.

- LOUVET-UYGUN S., L'Organisation économique et Sociale des Immigrés de Turquie dans le Quartier de Strasbourg Saint-Denis, Université Paris X, (Basılmamış master tezi) Paris, 1998-1999.
- MANÇO, U., (2012), "*La Dimension Démographique et Les Caractéristiques sociales et Économiques de L'emigration Turque en Europe*", *Anatoli*, 121-130
- MA MUNG, E., (1994), "*L'entrepreneuriat ethnique en France*", *Sociologie du travail* 36 (2), 185-209.
- TAPINOS, G., (1975), *L'Immigration Etrangère en France: 1946-1973*, Presses Universitaires de France, Paris.
- MORICE, A., (2008), "*Le Mouvement des Sans-Papiers ou La Difficile Mobilisation Collective des Individualismes*", Coor: Ahmed Boubeker et Abdellali Hajjat, *Histoire Politique des Immigrations (Post) Coloniales France, 1920-2008*, Editions Amsterdam, Paris, 125-141.
- NOIRIEL, G., (2001), *Etat, nation et immigration*, Editions Belin, Paris.
- ÖZTÜRK, K., (1988), "*Les Turcs dans la confection à Paris: Un aspect du paysage parisien des ateliers de couture*" *Homme et Migrations*, 1116, 21-28.
- PECOUD, A., (2002), *Ethnicity, Multiculturalism and Cosmopolitanism in Berlin's "Turkish Economy"*, Trinity, University of Oxford, Institute of Social and Cultural Anthropology.
- PECOUD, A., (2005), "*Les Enjeux de L'entrepreneuriat Immigre*", *Journal of International Migration and Integration*, Summer, 377-403.
- PECOUD A., (2012), "*Immigration, entrepreneuriat et ethnicité*", *Métropoles* [En ligne], 11 | 2012, mis en ligne le 12 décembre 2012, consulté le 14 février 2019. URL : <http://journals.openedition.org/metropoles/4560>
- PORTES, A. ve Bach, R., (1985), *Latin Journey*, Berkeley, CA: University of California Press.
- POYRAZ, M., (2007), "*Turcs et Indiens du faubourg Saint-Denis: Un espace commun en construction*", *Homme & Migrations*, 1268-1269, 110-118.
- SANDERS, J. Ve Victor N., (1987), "*Limits of Ethnic Solidarity in the Enclave Economy.*" *American Sociological Review* 52,745-773.
- SÖNMEZ, B., (2014), "*Soyulaştırmanın Yeni Biçimlerine Yerinden Edilmeyi Yeniden Düşünmek*", *Planlama*, 24, 1, 42-53.
- SCHIFF, C., (2004), "*Les Jeunes Migrants Turc Face aux Réseaux Économiques "Ethniques"*", Ed: Noël Barbe et Serge Latouche *Economies Choisies*, Paris, 109-122.
- TEMIME, E., (1991), "*Emigration "Politique" et Emigration "Économique"*", *L'Emigration Politique en Europe aux XIX. Et XX. Siècles*, Ecole Française de Rome, 57-72.
- TAPINOS G., (1975), *L'Immigration Etrangère en France: 1946-1973*, Presses Universitaires de France, Paris.
- TRIBALAT, M., (1995), *Faire France: Une enquête sur les immigrées et leurs enfants*, La Découverte, Paris.

TRIBALAT M., Simon, P. ve Riandry B., (1996), De l'immigration a l'assimilation enquete sur les populations d'origine etrange en France, La Découverte Paris.

VUDDAMALAY, V., "L'Ethnic Business en France", 166-174.

WALDINGER, R., (1993), "Le debat sur l'enclave ethnique: Revue Critique, Revue Europeenne des Migrations Internationales, 9-2, 15-29.

ZALC, C., (2010), Melting Shops: Une Histoire des Commerçants Etranger en France, Perrin, Paris.